

ТВОРЕЦЪТ И ЖИТЕЙСКИТЕ ОБСТОЯТЕЛСТВА*

ДИМИТЪР АВРАМОВ

БОЛЕСТТА

Когато търси да си обясни най-дълбоките причини на своето поведение, Бодлер понякога прибегва до нестабилното устройство на своята физиологична система, придобито от неравната връзка на неговите родители. Най-често обаче в духа на собствената му метафизическа етика той е убеден в намесата на „зли сили“, които с разнообразни и перфидни средства изкушавали слабата човешка природа и я отклонявали от пътя на дълга. „Змии“, „Демони“, „Дявол“, „Сатана“ — много са имената и превъплъщенията на тези „сили“. Подложена на тяхното коварно действие, волята губи своята устойчивост, тя се разпада и унищожава. Още веднъж се осъществява обратният процес на „съсредоточаването“ — „изпаряването на аза“:

Sur l'oreiller du mal c'est Satan Trismégiste
Qui berce longuement notre esprit enchanté,
Et le riche métal de notre volonté
Est tout vaporisé par ce savant chimiste.

(Върху възглавницата на злото триждивеликият Сатана дълго люлее нашия омагьосан дух и богатият метал на нашата воля изцяло се превръща в пара от този учен-химик.)

Това е строфа от дългото обръщение „Към читателя“ в *Цветя на злото*. И неслучайно вложената в нея мисъл е програмно изразена във въведението — цялата стихосбирка е просмукана от идеята за активна намеса на сатанинското начало в живота на човека. Когато обаче четем внимателно обширната кореспонденция на поета, където в изповедна, съвсем непретенциозна проза описва своето всекидневие, следователно където е максимално изключена възможността за евентуално несъответствие между поетическата ситуация и действителното душевно състояние на автора, тогава разбираме и нещо друго, не по-малко важно: тук, в кореспонденцията, това абстрактно „сатанинско начало“ постепено се преобразява и приема конкретните очертания на безбройните пречки, затруднения, неволи, които Бодлер среща по пътя си, с които е изпълнено съществуването му. Вместо алегоричния и твърде неясен образ на някаква непонятна за разума, трансцендентална сила пред нас се изправя *обективната действителност с нейните неумолими изисквания и угрози*. В едно вече цитирано писмо поетът споделя:

„Ще разреша ли този ужасен, безподобен, единствено важен проблем — за работата и почивката, — който още не съм разрешил? Майка ми никога

*Откъс от по-голямо изследване. Бел. ред.

не е разбрала, дори приблизително, това жестоко противоречие между величието на моите проекти и отчайващите житейски затруднения“ (Сог., I, р. 457).

„Отчайващите житейски затруднения“ — като фраза и смисъл това няма нищо общо със Сатаната; в него се крие нещо земно, познато, делнично. И ние с основание следва да попитаме: Какво е то? Какви са тези „житейски затруднения“? Вън от вродената колебливост, нерешителност, слабост на характера има ли нещо в условията на живота — обективно, непреодолимо, — което е разколебавало волята на Бодлер и е пречело за изпълнението на неговите планове поне тъй, както той го е желал? Нека се опитаме да видим, извличайки своите констатации и анализи от писмата на поета.

Да започнем със *здравето* — първото и най-важно условие за изпълнението на всяка задача, изискваща усилие. Тъкмо то е непоправимо разрушено, при това в ранна възраст. Както се знае, на 18-годишна възраст Бодлер бива заразен от сифилис. Болестта фатално се развива и му причинява неописуеми мъки — морални и физически. В писмо, адресирано до майка му пет години преди мозъчния удар и шест преди смъртта, той нахвърля с няколко думи историята на своето страдание:

„Моето физическо здраве, от което се нуждая заради теб, заради мен, заради литературните ми и морални задължения, ето още един проблем! (. . .) Не искам да ти говоря за нервните разстройства, които ден след ден ме съсипват и унищожават силите ми — повръщанията, безсънните нощи, кошмарите, припадъците. Много често съм ти говорил за тях. Но безполезно е да се срамувам от теб. Ти знаеш, че твърде млад заболях от сифилис, че по-късно се считах напълно излекуван. В Дижон, след 1848 година, болестта отново пламна. И отново бе затихнала. Сега тя пак се появява под нова форма: петна по кожата и необикновено отмаляване в ставите. Можеш да ми вярваш — аз се познавам. Възможно е мъката, в която съм потопен, страховете ми да преувеличават злото. Но аз се нуждая от строг режим, а тъкмо животът, който вода, не е в състояние да ми го позволи“ (Сог., II, 152—153).

Дали съвсем млад, в началото на своето заболяване, Бодлер е подозирал размера на злото? Той дори се е опитвал да се шегува по този повод, както показва една автоепитафия:

Ci-j'aj qui, pour avoir par trop aimé les gaupes,
Descendit jeune encore au royaume des taupes.

(Тук почива един, който тъй обичаше повлеканите, че твърде млад влезе в царството на къртиците.)

Когато при една среща в дома на Балзак пред вдовицата на романиста д-р Накар му предсказва крайно негактивно мъчителни страдания и ранна смърт, Бодлер, разбира се, е склонен да възприеме това като „коварен ход на злобен човек“ (Сог., I, р. 177). Периодите на относително спокойствие, когато болестта се развива латентно, без изяви остри кризи, са в състояние да му вдъхнат илюзията, че е излекуван или пък че неразположението му е причинено от някаква простуда, от нервна и умствена преумора, от остър ставен ревматизъм и дори, както по едно време му внушава някакъв белгийски лекар — от истерия. В известни моменти сам започва да се колебае дали заболяването му е реално или въображаемо. С течение на годините, с изострянето и зачестяването на кризите съмненията безпощадно се разсейват: той осъзнава участието си на обречен. Писмата му се изпълват с вопли, със страховити описания на болките, които е принуден да понася. Твърде рано заживява с мисълта за неизбежното, със съзнанието, че големите му литературни амбиции ще си останат неосъществени: „Дали няма да стана недъгав и да изгубя разсъдък си, преди да съм свършил онова, което трябва и мога да направя!“ (28 дек. 1859).

През януари 1860 г. Бодлер е сполетян от тежка криза, за която съобщава на майка си:

„Онзи ден преживях необикновена криза. Бях навън, почти на гладно. Мисля, че съм получил нещо като мозъчен кръвоизлив. Една стара добродушна жена ми помогна да се оправя. Но когато се съвзех, ме връхлетя нова криза. Гадения и такава отпадналост с виене на свят, че не бях в състояние да изкача едно стъпало, без да си помисля, че ще изгубя съзнание. След няколко часа всичко мина. Вечерта се прибрах в хотела; сега съм много добре, но уморен като след дълго пътуване“ (Сог., I, р. 660).

След още две години състоянието му продължава да се влошава — в два от три дни се чувствава тъй зле, че едва ли е бил способен на някакво по-сериозно интелектуално усилие:

„Здравето ми? — питаш ти. Все същото (. . .), прекъсвано всеки миг от страдания и нервна слабост. Забелязах, че много често тези тревоги, страховете, лоши сънища и дори бъбречни болки съвпадат с лошо храносмилане. Ето, до това се свеждат моите открития. Но тези злополучни състояния стават в два от всеки трети ден“ (15 януари 1862). През това време е записал в Дневника си едно изречение, където сякаш изведнъж е проумял трагедията, която го очаква: „Днес, 23 януари 1862 година, изпитах едно странно предупреждение: почувствувах да появя над мен *крилото на слабоумието*“ (О. С, р. 640).

При такива обстоятелства някой съобщил на майка му вероятно за да я успокои, че синът ѝ изглежда много добре, и Бодлер, силно нервниран, бърза да го опровергае (13 дек. 1862):

„Казали са ти, че съм бил весел. Никога. Възможно ли е това? Или съм весел по такъв особен начин, че да вдъхвам страх и да се отървавам бързо от хората. Казали са ти, че съм добре облечен? — Само преди осем дни захвърлих дрехите. — Казали са ти, че съм добре със здравето? — Никое от моите страдания не ме е напуснало: нито ревматизмът, нито кошмарите, нито тревогите, нито тази непоносима способност да усещам всички спазми в стомаха; нито пък особено страхът: страх от внезапна смърт, страх, че мога да живея много дълго, страх да те видя умряла, страх от заспиването и ужас от събуждането; и тази продължителна летаргия, която ме кара да отлагам с месеци най-спешни задачи, — непонятни страдания, които, не зная как усилят омразата ми към всички“ (Сог., I, 173—174).

Година по-късно, в навечерието на 1 януари, Бодлер е принуден да отчети тъжна равностетка:

„Всичко, което ще правя и се надявам да направя през новата 1864 година, трябваше и можех да го сторя през тази, която изтече. Но аз съм атакуван от една ужасна болест, която не ме бе тъй съинвала, както тази година; искам да кажа: *летаргията, изтощението, обезсърчаването, нерешителността*. Без колебание смятам, че човек, който е успял да се излекува от някакъв порок, е безкрайно по-смел от войника или от оня, който се бие на дуел. Но как да се излекувам? Как от отчаянието да създам надежда, от страха — воля? Въображаема или действителна е тази болест? Дали не е резултат от физическо отслабване, от неизлечима меланхолия след толкова години, изпълнени със сътресения, без утеха в самотата, с притеснения? — Нищо не зная. Знам само, че изпитвам пълно отвращение от всичко, особено от всякакво развлечение (това не е лошо!), и че единственото чувство, от което усещам, че още живея, е някакво *смътно* желание за слава, за мъст и богатство“ (Пак там, с. 342).

През есента на същата година съобщава на Ансел, вече от Брюксел (11 окт. 1864):

„Аз съм отново болен (но не бива да казвате това на мама, ако ѝ пишете). Този път не е коремът, а някаква треска, която ме събужда в един или

в два часа след полунощ и която не ми позволява да заспя докъм седем часа сутринта. В такова състояние ми се привиждат в мрака най-различни красиви неща, които бих искал да опиша. Но за нещастие от това изпитвам много голяма умора, която трае през целия ден (Пак там, с. 407).

Няколко месеца по-късно отново в писмо до Ансел: (8 февр. 1865): „От осем дни се мъча като дявол. Едно след друго очите ми се затварят от хремата, невралгията или ревматизма. Започнах, както знаете, с четиримесечни стомашни и чревни разстройства. През август и септември тук бе малко светло и топло. Тогава се чувствах добре. Но два месеца обикновено средношме хваща треската. Дълги часове минават в треперене и постоянна студ. Най-после сутринта заспивам от изтощение, без да съм се възползвал от безсъннието, за да работя, и се събуждам късно ужасно изпотен и много уморен от съня. (. . .). Това е пълна абдикация на волята“ (Пак там, с. 453).

И отново до Ансел (26 окт. 1865): „Това, което ме ядосва най-вече (. . .), е някакво особено състояние на унес, което ме кара да се съмнявам в способностите си. След три или четири часа работа се чувствавам негоден за нищо. Преди няколко години работех понякога по дванадесет часа и с какво удоволствие!“ (Пак там, с. 537).

Кризите го измъчват всеки ден — все по-силни и по-продължителни. Вече не става дума за „остър ревматизъм“, за „коварна невралгия“, за „колики в стомаха“. Хапчетата, които са му изписали, съдържат хинин, кодеин, морфин. За да се облечи, непрекъснато си прави компеси, увивайки главата си с кърпи, напоени с някаква успокояваща течност; губи равновесие и е принуден с часове да лежи по гръб. . . На лекаря дава следното описание на болестта (20 януари 1866):

„Наблюдавал съм, че почти всички кризи настъпват на гладно. Подновяването им не следва определен ред. Първия път (през нощта в неделя до понеделник) имам много кризи. Мисля, че храната и гладуването нямат отношение към тях. Само че никога не изпитвам глад; мога да прекарам няколко дни без желание да хапна.

Последователност на симптомите:

Празнота в главата. Задущавания. Ужасни болки в главата. Тежест; приливи на кръв; виене на свят. Прав — падам; седнал — падам. Студена пот.

Повръщания (. . .). Когато нямам повръщания, имам уригвания, понякога хълцания. Вцепеняване. Имало е два пъти съвпадение с малко хрема. Запек. — Това е всичко, което си спомням.“

Бодлер се обръща за съвети към няколко лекари. Но какво са могли да му помогнат те? В едно писмо до Сент-Бъов изповядва (15 януари 1866):

„От шест седмици съм потънал във фармацията. Трябвало да изоставя бирата. Не желая по-добро. Чая — и кафето е по-трудно, но и без тях мога да мина. Виното? Дявол да го вземе! Това е жестоко! Но ето едно още по-коравосърдечно животно, което заявява, че не трябвало нито да чета, нито да работя. Смешна медицина, която унищожава главната функция! Един друг за утеха ми казва, че съм *истеричен*. Възхищавате ли се, както и аз се възхищавам, на еластичната употреба на тези големи думи, добре подбрани, за да забулят нашето пълно невежество? (Пак там, с. 583).

И последен цитат. Шарл Аселино е научил носещите се във френската столица слухове за тежкото болестно състояние на своя приятел и го моли да му изпрати подробни сведения, описания на болестта, за да се посъветват със странични лекари. Бодлер му отговаря (5 февр. 1866):

„. . . Не е лесно за мен да пиша. Ако можете да ми дадете добър съвет, ще ми направите удоволствие. Казано по същество, от двадесет месеца аз съм почти винаги болен. . . През февруари миналата година силна невралгия

в главата или остър ревматизъм около петнадесет дни. А може би е нещо друго? Същото страдание се повтори през декември. — През януари друго пре-междие: една вечер, на гладно, губя равновесие, падам и се търкалям като пиян, хващайки се за мебелите и завличайки ги със себе си. Повръщания с жлъчка или бяла пана. Ето и неизменната градиция: чувствавам се съвършено добре, не съм ял, и изведнъж, без предизвестие или видима причина, усещам нещо неопределено, някаква разсеяност, вцепенение; после ужасни болки в главата. Принуден съм да падна, ако не съм легнал по гръб. — След това студена пот, повръщания, продължително вцепеняване. За невралгиите на-караха ме да вземам таблетки, съставени от хинин, напръстник, беладона и морфин. Плюс това — успокоителни компреси и терпентин, съвсем безполезно по мое мнение. За виенето на свят — вода Виши, валериан, етер, вода Пул-на. — Страданието остана неизменно. Сега ми дават хапове, в чийто състав, спомням си, че влизат валериан или цинков окис, аса фетида и прочие и про-чие. Значи нещо антиспазмодично. — Страданието остава все същото. И ле-карят произнесе голямата дума: истерия. На чист френски това означава: отказвам се да гадая. Препоръчва ми да се разхождам много, много. А това е абсурдно. Освен че съм станал тъй плах и непохватен, че улицата ми изглеж-да непоносима, няма начин да се разхождам тук поради състоянието на ули-ците и пътищата, особено в този сезон. За пръв път отстъпвам на желанието да се оплаквам. Познавате ли подобна немощ? Виждали ли сте нещо подоб-но? (Пак там, 586—587).

Цитатите могат да бъдат продължени. Кореспонденцията на поета е пълна с оплаквания от този род и човек с основание си задава въпроса: при такова отрано поразено и непрекъснато разрушаващо се здраве, при толкова кризи, страхове, болки, страдания, при самата мисъл, че в него вече е загнез-дена „болестта на порока“, че е белязан от смъртта, в състояние ли са волята му, неговата работоспособност, желанието му да се труди, да останат неза-сегнати? Как да не се пита непрекъснато: „Какъв смисъл има това? Какъв смисъл има онова?“, когато в ушите му не престават да звучат „ужасните предсказания на този зъл човек“ д-р Накар, че ще умре млад и в големи мъ-ки? „Жълтата змия“, разположена в сърцето му и обезсърчаваща всяко уси-лие с коварните си предупреждения, Дяволът, който приспива духа и като зловещ алхимик превръща „благородния метал на волята“ в „пàра“, не са ли гласове и превъплъщения на едно съзнание, което отрано се е почувствувало обречено?

ОПИУМЪТ И МУЛАТКАТА

Ала не е само болестта. Има и нещо друго, не по-малко важно в случая: *употребата на опиум*. Видяхме, че Бодлер осъжда остро употребата на опи-ати, ясно съзнавайки пораженията, които те нанасят върху волята, психиката, работоспособността. Но знаем също, че той е прибягвал, а в повечето случаи е бил принуден да прибягва до тях, главно до една разновидност на опиу-ма — *лауданума*. Отначало, още млад и сравнително здрав, е правел опити чрез него да се освободи, макар временно и илюзорно, от тиранията на все-кидневието с безбройните му грижи, от нерадостната действителност, в която живее. *Двойната стая* е добра илюстрация на тази практика:

„Ето глупавите, прашни, изтъркани мебели, изгасналата камина, изца-пана от храчки. Тъжните прозорци, по чийто прах дъждът е оставил бразди; зачеркнатите или непълни ръкописи; календарът с отбелязаните по него зло-получни дати! (. . .) В този тесен, но отвратителен свят само един познат пред-

мет ми се усмива: шишенцето с лауданум, една стара и страшна приятелка, която, уви! като всички приятелки, е пълна с милувки и измени“ (О. С., р. 150).

Опиумът — стара, но страшна приятелка, пълна с милувки, но и с измени! В едно сравнително ранно писмо (4 дек. 1847) двадесет и шест годишният поет се оплаква на майка си със свойствения му самоукоряващ сетон:

„Лекомислие, отлагане на най-елементарно благоразумни планове за следващия ден, постоянна мизерия, все мизерия. Искате ли да ви дам един пример: случало ми се е да остана три дни в леглото ту поради липса на бельо, ту поради липса на дърва. Откровено казано, лауданумът и виното са лоши средства против тъгата. Те помагат да минава времето, но не укрепват живота“ (Сог., I, р. 143).

Но не само това: опиумът поразява организма и Бодлер го знае добре. В едно писмо от Дижон (10 януари 1850) той съобщава на Ансел: „Както Ви е известно, бях сериозно болен. Стомахът ми е разстроен от лауданума“ (Пак там, с. 158).

Но тъкмо поради здравето поетът все по-често прибегва до опиума. Фаталното развитие на болестта с нейните тежки поражения: ужасна мигрена, остри болки в стомаха и по всички стави на тялото, разстроени нерви, безсъние, повръщания и пр., кара дори самите лекари да му предписват опасната отрова било във формата на тинктура, било като неизбежна съставка на многобройните хапове, които е трябвало да гълта. В едно писмо съобщава, че е успял да премахне стомашните болки, прибавяйки веднага: „Но опиумът създава ужасно неудобство“ (11 януари 1858); в друго — че си прави „студени промивки с лауданум“ (14 авг. 1864). В трето — че ще бъде принуден да посегне към него при едно тежко главоболие, причинено му от някакво неприятно посещение:

„Един тъпак преди малко имал противната идея да дойде да ме види. След като си отиде, главата ме блъсна от ударите на невралгията. Прекъсвам писмото. Имам срещу невралгията хапчета, съставени, мисля, от хинин, *кодеин и морфин*. Ужасът, който от дълго време изпитвам спрямо опиума, ми е пречел да го употребявам често. Но ако това продължи два или три дни, ще прибегна до него.“

Честите кризи, разбира се, изискват редовна употреба, а тя пък неизбежно води до увеличаване на дозата. Привикнал на консумация, изглежда че поетът от време на време е посягал към шишенцето с лауданум, дори когато не е било чак толкова наложително. При краткия си престой в Онфлор през пролетта на 1859 г. той страда от липсата му. Едно писмо до издателя Пуле-Маласи доказва това. Той му доверява: „Аз съм много мрачен, скъпи, не съм си донесъл опиум, а и нямам пари, за да платя на парижкия ми аптекар“ (Сог., I, р. 551).

Много по-късно, след смъртта на Бодлер, съпругата на аптекаря споделя: „Често виждах поета в аптеката. Имаше застарен вид, но беше много мил и изискан в обноските си (. . .). Той бе усвоил навика да взема опиум и молеше съпруга ми да му достави. Но г-н Але, като съвестен аптекар, не му даде.“¹²

В едно от последните писма до майка си (17 февр. 1866), за да я успокои, Бодлер се мъчи да ѝ докаже, че въпреки всичко нямало нищо сериозно в опасенията ѝ относно токсичното действие на лекарствата, в чийто състав влиза опиумът:

„Аз мисля, че ти се заблуждаваш относно хаповете — пише той. — Онези, които бяха съставени от опиум, валериан, напръстник и беладона, ги вземах през декември, *против невралгията*. Смяташ ли ти, че ужасното виене на свят и повръщанията през януари се дължат на това лечение? Преди всичко обаче беладоната очевидно влиза в много малко количество в тези хапове,

що се отнася до опиума, знаеш добре, че дълги години бях привикнал да го вземам, стигайки до 150 капки без никаква опасност“ (Сог., II, р. 603).

Това „без никаква опасност“ е казано само за успокоение, макар и без сериозно очакван ефект. Защото нито самият Бодлер, който сто пъти го е повтарял, нито майка му са могли да бъдат заблуждавани относно действието на опиума. Що се отнася до количеството — 150 капки, тук се крият няколко съществени въпросителни: първо, самият Бодлер внушава, че става дума за максимум, достиган в редки случаи. Но колко редки, остава неясно; второ, посочената доза тъкмо защото е в информация, предназначена за майка му, може и да е нереална. И ако тя се оказва сравнително рядко достиган максимум, колко капки е била средно употребяваната норма? Трето, каква разновидност на опиума е консумирал — този на Sydenham или на Rousseau? Защото, както твърдят специалистите, има много съществена разлика между двете. Двайсет капки лауданум Sydenham съдържат шест сантиграма опиум, докато двайсет капки лауданум Rousseau съдържат 12 сантиграма, сиреч два пъти повече. Освен това откъде произлиза опиумът? Отгледаният в Измир съдържа 21% морфин, докато персийският — 11%, два пъти по-малко. А има и много други разновидности с най-различно действие.

При всички тези съществени неясноти и важни различия специалистите са на мнение, че Бодлер е можел да мине за твърде умерен консуматор на опиум поне в сравнение с такива опасни адепти като Де Куинси или Колридж. Но дори да е така, количеството, което периодично е бил принуден да поглъща, за да успокоява болестта си, и необходимостта да увеличава дозата без съмнение са оказвали своето пакостно влияние върху психиката му и оттук върху изпълнението на литературните му проекти. Той го е съзнавал отлично. Една от най-важните норми, които си е определил да следва, гласи: „Да се подчиня на принципите за абсолютна трезвост, от които първият е премахване на всички възбудителни средства, каквито и да са те“ (О. С., р. 642).

Принципите са си принципи, а действителността, както знаем, е друга: болестта го е карала да не ги спазва. Към края на живота си съобщава на Ансел (26 дек. 1865):

„Усещам нещо мътно в главата си, нещо като мъгла и разсеяност. Това се дължи на честите кризи, а и на употребата на опиум, напръстник, беладона и хинин. — Един лекар, когото накарах да ме посети, не знаеше, че някога съм употребявал продължително опиум. Ето защо той бе внимателен към мен, а аз пък бях задължен да удвоя и да учетворя дозите. Успях да изместя часовете на кризите — това е много, но се чувствавам крайно изтощен“ (Сог., II, р. 556).

При това положение имаме всички основания да смятаме, че ако не значителна, то известна част от прословутото „безволие“ на Бодлер, от неговите вечни и ужасно мъчителни терзания за „колебливост“ и „нерешителност“, „духът на перверзност“, който го кара да отлага непрекъснато неотложни задачи, състоянието на унес, липсата на активност, на достатъчно физическа и умствена енергия, за да осъществява незабавно и редовно замислите си въпреки твърдите решения, които е взел, и клетвите, които е дал, известна част от всичко това сигурно е повлияна от действието на опиума. Върху един неособено здрав по наследствена конституция организъм и върху една без друго деликатна, крехка душевност, склонна към поетични съзерцания и мечтателност, никак не е трудно такова действие да предизвика своите закономерни следствия: отпуснатост, безволие. За да си ги обясним, няма защо да стигаме до метафизиката или психоанализата. Трябва само внимателно да анализираме обстоятелствата, при които протича животът на поета, да отчитаме

онези според думите му „отчайващи житейски затруднения“, които влизали в „жестоко противоречие с величието на неговите проекти“.

Във връзка с това мисля, че е необходимо да се спрем тук за малко върху още едно от тези „затруднения“ — *връзката му с мулатката Жана Дювал*.

Йожеп Крепе, чиито изследвания положили основите на бодлерознанието, обобщава:

„Без никакво съмнение Дювал е имала гибелно влияние върху живота на своя любовник посредством постоянните и най-различни грижи, които му е създавала, посредством непрестанните пречки върху неговата всекидневна работа по време на най-голямата му творческа продуктивност.“

Деветнадесетгодишната връзка между Бодлер и мулатката, разбира се, не е била лишена от мигове на взаимна топлина и сърдечност. Той сам признава това. Но дори в тези крайно редки минути на началото тя е била жестоко бреме за него: изневерите, лъжите, дребните хитрости, всевъзможните изнудвания на Дювал са го тормозели до немай-къде, отнемали са му времето и спокойствието, тъй необходими за работа. В едно писмо (27 март 1852) той се оплаква на майка си, че бил принуден да измени трудовия си режим заради тревогите, които му създавала мулатката: „Принуден съм да работя нощем, за да имам спокойствие и да избегна непоносимите главоболия, причинявани ми от жената, с която живея. Понякога се спасявам в хотела, за да мога да пиша, отивам в библиотеката, в читалнята, при търговеца на вино или в кафенето, както днес. Вследствие на което съм обхванат от постоянен гняв. При тези условия не могат да се създават големи произведения.“ И по-нататък: „Жана е станала пречка не само за щастието ми (това е малко), но и за моето усъвършенстване. Деветте месеца, които изтекоха, са решително доказателство. Големите литературни проекти, които трябва да осъществя, изплащането на дълговете ми, извоюването на лихвоносни книги, придобиването на известност, успокояването на мъките, които съм ти причинявал — всичко това не може да се изпълни при подобни условия. *Някога тя притежаваше известни качества, но вече ги е загубила, а аз станах прозорлив*“ (Сог., I, 191—192, 193).

Може би Бодлер наистина е станал по-прозорлив, но едва ли и по-благоразумен, защото въпреки всичко не се решава да скъса с мулатката, дори когато тя, сравнително млада, е разбила здравето си, превръщайки се в полу-сляпа, парализирана от алкохолизъм и блудства. За да я подпомага и облекчава страданията ѝ, Бодлер не престава да пилее онова, което му е най-скъпо: времето, парите, нервите си. Дори по едно време доброволно се нагърбва с такива тежки задължения, решил, че трябва да изкупи времето, прекарано в лекомислени авантюри, самоналагайки си благородната роля на . . . „настоятник и баща“! „Настойник и баща“ на бившата си метреса! И е готов да го изтъква. В едно писмо до майка си (15 окт. 1859) заявява: „Ти все си въобразяваш, че съм неблагодарник. Абсурд! — и освен това забравяш, че след като дълго време съм бил безделник и разпуснат, сега съм задължен да играя (като е трагикомично) ролята на баща и настойник. Не става дума само за разноски; става дума, че трябва да мисля за едно изнемошало същество“ (Сог., I, p. 609).

Два месеца по-късно отново го повтаря (8 дек. 1859): „Ти забравяш, че аз, блудният, съм се преобразил в настойник и милосърдна сестра“ (Пак там, с. 624).

За изпълнение на новата му роля свидетелствуват няколко писма. През пролетта на 1859 настанява Жана Дювал в болница и помолва Пуле-Маласи да плати разноските — така плюс болногледачка — 150 франка, настоявайки болната да остане там „до изчерпване на всички средства за лечение“. Пуле-Маласи акуратно изпълнява молбата на своя приятел, който по това

време вече е заминал за Онфлър. Но непочтената Дювал, въобразила си, че може да спечели лесно пари от алтруистичната щедрост на своя „баща и настойник“ (както и друг път го е правела), отказва да признае, че е получила сумата. Плитката ѝ изнудваческа хитрост бива веднага разкрита и нещастният Бодлер е принуден да се извинява и обяснява на Пуле-Маласи (8 май 1859):

„Дълбоки извинения за моята глупава рекламация. Бях измамен от едно писмо на тази ужасна жена (написано не от нея, защото тя не е в състояние да пише), която ми каза, че нищо не е получила. — В своя злочест, затъпал от болестта мозъкът е намерила находчиво средство да си достави два пъти пари, без да мисли, че това може лесно да се установи. Очаквайки, че Вашите пари ще се намерят, на 4-и помолих мама да ми заеме веднага 150 франка. Тя ми направи ужасна сцена, на която веднага отвърнах. Мама се разболя от това. Аз също. Така, от 4-и съм на легло, с разстроен стомах и вътрешности и невралгия, която се мести според промените на времето и чиито болки са толкова остри, че не мога да спя.

„Такива са резултатите от гнева и безпокойствата. Това трябва да свърши, защото работата, парите и времето означават едно и също нещо“ (Пак там, с. 572).

Разбира се, инцидентът не изменя нещата — Бодлер продължава да издържа своята „полусляпа паралитичка“. Запазено е едно писмо от същата 1859 г., в което, като я нарича „скъпа моя дъще“ (нали играе ролята на неин „баща и настойник“!), ѝ се извинява няколко пъти, че трябвало да напусне внезапно Париж, и понеже щял да отсъства няколко дни, праща я при Ансел, за да вземела от него пари. „Зная — пише поетът, — че съм малко в аванс за следващата година, но ти знаеш, че въпреки колебанията му Ансел е много благороден. Тази малка сума ще ти е достатъчна, докато ме чакаш, а около Нова година аз ще получа пари“ (Пак там, с. 639).

След излизането на мулатката от болницата Бодлер я настанява в кокетен апартамент, а по-късно, през 1861 г., за да я обслужва и развлича, живеят заедно в Ньойи. Ала и тук не минава без инцидент: при тях се настанява някакъв тъмен субект, когото Дювал представя за свой брат, а всъщност, изглежда, е бил бивш неин любовник, решил и той да живее за сметка на поета. Естествено Бодлер е въбесен. В писмо до Пуле-Маласи излива гнева си:

„Преди всичко искам да се успокоя и да Ви кажа нещо, което не бих казал на друг. Сам съдете за това, което съм преживял и ми предстои да преживея. Избягах от Ньойи от достойнство, за да не понасям едно срамно и смешно положение. Двадесет и пет дни живях с някакъв мъж, който прекарваше дните си в стаята на своята сестра, от 8 часа сутринта до 11 вечерта, пречейки ми по този начин за изпитам единственото удоволствие — да разговарям с една стара и недъгава жена. Когато пожелах да разбера посредством сестра си, че крайното ми безпаричие или някаква евентуална злоупотрека изискват от негова страна усилие, за да облекчава положението на сестра си, да помогне и на мен самия в тази задача, той отвърна: *Не, не, и сега, и за в бъдеще.*“

Но не е само това: въпросният нахалник си позволява да изисква от Бодлер да прехвърля пари за сметка на „сестра му“. „Представяте ли си — възмутен пише Бодлер — някакъв господин, който пристига от края на света, който пада от луната, който никога не се е безпокоил за сестра си, който сега се е сетил да доказва своята преданост и който се осмелява да изисква гаранции от оня, който деветнадесет години е вършел това, което му е диктувал дългът? О, това не е край! Довеждайки я до много плач, успях да изтръгна признание от тази твар, че цяла година брат ѝ е *живял при нея*, а ѝ е дал само 200 франка!! ... Хиляди извинения, мой скъпи Маласи, че Ви разказвам този

позор. — Трябвало е да живея между един негодник и една несретница, чийто мозък е отслабнал. Избягах; още съм болен от възмущение; мозъкът ми е съвсем изтерзан и бихте ли повярвали, че с мъка смогвам да пиша в течение на един час“ (Пак там, II, с. 122).

Бодлер наистина избягва от Жана Дювал. Може би дори повече няма да я види в няколкото години, които му остават. Но не престава да ѝ помага с пари, дори когато е вече в Брюксел, тежко болен и изпаднал в крайна мизерия: „Моля Ви да изпратите 50 франка на Жана в лик. . . Мисля, че тази нещастница е ослепяла“ — пише на Ансел (10 май 1864).

Когато след фаталния мозъчен удар майка му отива да го вземе от Брюксел, вече парализиран, тя намира на масичката му току-що получени писма, в които мулатката настоява да ѝ бъдат незабавно изпратени пари. „Как ли е страдал — казва мадам Опик, — че не е бил в състояние да удовлетвори искането ѝ!“

БЕЗПАРИЧИЕТО, КРЕДИТОРИТЕ, ЛИХВАРИТЕ

Парите — ето едно друго и може би най-тежкото препятствие да се реализират големите литературни амбиции на Бодлер. И най-постоянното. Защото, докато в здравето му (с изключение на последните няколко години) са настъпвали относителни и периодични, повече или по-малко трайни подобрения, докато съобразно с това в консумацията на опиума също е имало успокителни паузи, докато и с мулатката не е бил в непрекъснат контакт (регистрирани са няколко продължителни раздели в деветнадесетгодишната им връзка), *парите са негова всекидневна, всекичасна, натрапчива и разстройваща го грижа*. Те са основната, неизменната тема на писмата му. И той, който все се оплаква, че му липсва воля да седне и да пише, който моли майка си да го посещава по-често, за да избягва писането на писма, защото — заявява веднъж — „едно писмо става съчинение, а аз нямам право да посвеждам два часа на едно писмо“ (Сог., I, р. 283), той именно пише почти всеки ден не по едно, а често по няколко дълги писма, в които все говори за пари, моли, иска, настоява, търси, обещава, обяснява и дори лъже и съчинява само за да изтръгне необходимата сума — от майка си, от Ансел, от приятели, познати, редакции, издатели — откъдето може! . .

Знаем откога датира този непрекъснат кошмар: от фаталния ден, когато семейният съвет, изплашен от неговото прахосничество и безделие, му налага по съдебен ред попечителство, определяйки му скромна месечна издръжка. Друг, по-просто устроен, не би го тъй драматично преживял. Но за честолобивия Бодлер, както знаем, това се оказва жесток, непоправим удар.

След като е разполагал с десетките хиляди от бащиното си наследство, харчейки ги, без да брои, след като две години е живял свободно и разточително като безгрижен денди с горделивото самочувствие на аристократ, сега той е принуден да търпи унижението на едно наказание: всяко първо число на месеца ще се отправя потиснат, разкъсан от гняв към Ньойи, за да си получи от нотариуса Ансел строго определеното. Нито сантим повече! При това неизменно съпроводено със снисходителни или дълги патетични напътствия. „Аз съм уморен, унизен от тези отношения; пътят до Ньойи, чийто камъчета мога да опиша наизуст, от много години ми вдъхва ужас“ (Сог., I, р. 352).

Отивайки да иска парите си, Бодлер е страдал от изгарящото съзнание, че едва ли не проси: „Да искам собствените си пари винаги е упражнявало върху ми болезненото действие на някаква просия“ (Пак там, с. 301).

Унижението от това положение естествено се превръща в омраза срещу оня, който му брои парите. Той е персонифицираната институция, изпълнение и оръдие на самата санкция, на несправедливостта. В лицето на Ансел Бодлер е виждал като в огледало своето завинаги уязвено лично достойнство и самолюбие. Няколко години преди смъртта си поетът ще пише на майка си (6 юни 1862): „За мене Ансел е съвършеният бич и е бил такъв в две трети от всички злополуки в живота ми. — Неговото име представлява за мен ужасната рана на моя живот, а самият той лично е непоносим човек, типът на хапльото, на туткавия, на смахнатия и на човека на безредието.“

Защо са тези епитети за кроткия, благочестив и изпълнителен Ансел? Защото, притиснат от кредиторите, Бодлер се нуждае бързо от 500 франка, а знае, че много трудно ще ги измъкне. И понеже му е крайно необходимо съдействието на г-жа Опик, продължава безмилостния си сарказъм срещу невинния нотариус:

„Бих могъл да мина абсолютно без тези 500 франка. Предпочитам това, отколкото да го гледам и слушам как *пелтечи бавно, цели часове*: „Вие имате много добра майка, нали? *Обичате ли достатъчно майка си?* — Или пък: *Вярвайте в Бога*, има Бог, нали? Или пък: *Луи-Филип беше велик крал*. Ще му отдадат справедливост един ден. . .“ Всяка от тези фрази се проточва половин час, през това време кредиторите ме чакат в много парижки квартали“ (Сог., II, р. 250).

Но унижението да се изправи пред Ансел не е било достатъчно, за да оправи положението му — сумата е твърде скромна, за да може да се издържа, най-малкото — да отговори на неговите нужди. Трябва да се печелят допълнително пари — с труд, с работа. Сам ще се измъкне от мизерията. Невъзможно е с неговите дарби да не забогатее!

Целта се оказва толкова примамлива, а принудата толкова силна, че Бодлер, за да спечели пари, в първото десетилетие на своята литературна дейност заедно с „чистото“ си поетично творчество неведнъж ще отстъпва пред изкушението да търгува с музата си: той ще се отдава на противен журнализъм. Това състояние не е останало неотразено в поезията му от онова време. В едно стихотворение, описвайки любовта си с една окаяна проститутка („кривогледата еврейка“, която смъртоносно го белязва за цял живот през 1842 г.), изповядва: възгледите си, написвайки „Катехизис на обичаната жена“ и др.; не е отказвал дори да участва в „жълти“ сатирични сборници с клюкарски характер от рода на „Галантните потайности на парижките театри“... При иначе високото му съзнание за писателското призвание, при острата му професионална съвест как ли е страдал от принудата да се отдава на тази долнопробна дейност? Има всички основания да се вярва, че голяма част от литературните проекти на Бодлер (романи, разкази, пиеси, сценарии) са замислени едва ли не с единствената цел да спечели пари. Е, тогава как да не изпитва колебание, когато вземе писалката, как да не го обхваща безсилието? Разпъната между желанието да се докопа до тъй нужните финансови ресурси и съзнанието за греховността на този стремеж, можела ли е волята му да не се чувства понякога парализирана? Вдъхновението трудно иде, „жълтата змия“, разположила се в сърцето му като върху трон, започва да го обезсърчава с коварните си въпроси и той капитулира — отлага задачата си за другия ден. И после пак, и пак. . . Няма защо да се чудим, че много от тези проекти са останали не само незавършени, но и незапочнати!

Кошмарът на безпаричието обаче не се изчерпва с това — да продава или насилва музата си. Още сме в началото. Иде нещо по-опасно: *лихварите и кредиторите* — тези безпощадни „палачи“. Бодлер затъва в дългове, още

преди да са му наложили попечителството. Неговият дендизъм му изиграва коварен номер: пожелал да живее за кратко време свободно и разточително, той попада за цял живот във финансово робство и немотия. „Злокобният“ Арондел ще го преследва до смъртта му. Той е първият — след него тръгват цяла непрекъсната увеличаваща се „глутница“. За да задоволи един, Бодлер задължнява към друг; за да изплати една полица, чийто падеж е изтекъл, подписва нова. Сключва заеми за книги, които проектира да напише, представяйки ги за готови или почти готови. Неуспял, затъва още по-дълбоко в тресавището. В отчаянието си към кого ли не се е обръщал за парична помощ? Едва приет за член в Дружеството на писателите (1846), вече моли за заем:

„Господа, смятам, че особени и крайно неотложни нужди могат да ми позволят да искам от Обществото заем от 200 франка. Една моя новела, *La Fanfarlo*, понастоящем се печати (. . .). Лесно ми е да се издължа бързо на Дружеството, първо, при предаването на ръкописа, а след това при отпечатването му. — Един мой роман, *Човекът с картини от Рьойсдал*, трябва да се появи наскоро в L'Eroque; освен това държа на разположение на г-н Годфроа (председател на дружеството — бел. а.), Д. А.) една новела *Претидентът мадагаскарец*, която трябваше да Ви изпратя, но която за съжаление забравих у дома.“

„Смятам, че бавността, осуетяваща публикуването на *La Fanfarlo*, ми позволява да Ви помоля да решите незабавно този досаден, но много важен за мен паричен въпрос. . .“ (Сог., I, р. 140).

Излишно е да изтъквам, че двете посочени като гаранция произведения (романът и новелата) няма никога да се появят. Няколко години по-късно Бодлер отправя нова молба до дружеството, скривайки първата: „Непредвидена нужда ме кара да прибегна до касата на Дружеството за заем от 85 франка (. . .). Не дължа нищо и за пръв път отправям към Вас подобна молба“ (Пак там, с. 183).

Изглежда, че исканията на Бодлер са били поне в началото лесно удовлетворявани, защото той все по-често ще прибегва до този финансов източник: през февруари 1852 ще иска 60 франка; шест месеца по-късно — нови 60 франка, съпроводени със следния тъжен коментар: „Остра нужда ме тласка към тази естествена, но отвратителна постъпка да искам пари от колегите си“ (Пак там, с. 202); през април 1853 — същата сума със същите угризения: „Без съмнение една сума от 60 франка ще ми бъде от голяма полза, защото моето отращение да я искам от Вас е по-слабо от желанието да я имам; и все пак, ако състоянието на нашата каса не позволява този аванс, бих приел с удоволствие и по-малка сума (Пак там, с. 222); през ноември 1854 Бодлер е тъй притеснен, че отново е готов да вземе, каквото благоволят: „Аз казвам *шестдесет*, но в действителност с удоволствие ще приема *повече*, както и *по-малко*, което, мисля, че е най-добрата характеристика на една неотложна нужда“ (Пак там, с. 300). . . Този път обаче категорично му отказват: първо, вече дължал 180 франка и, второ, не принадлежал към кредитноспособните писатели, защото не печатал „романи-фейлетони“. И все пак през юни 1855 година Бодлер се осмелява да моли отново — този път 100 франка, и т. н. и т. н.

Всички тези „непредвидени“, „неотложни“, „остри“ и „спешни нужди“ са толкова чести, че докато Бодлер моли Дружеството на писателите за сравнително малки заеми, по-големите се групат непрестанно в отчайващи размери. В писмо до Ансел поетът прави една от поредните си равностетки, при това от най-ранните, което ще рече и от най-умерените (10 януари 1850):

„Дълга общо 21 236,50—14 077 е подписани полици; 4 228 — дългове по над 100 франка, негарантирани с полици; 919,25 франка малки дългове под 100 франка и най-сетне — 2 012,25 франка дългове към приятели.“ И заключават: „При толкова значителна сума на колко кражби, непочтености или слабости съм бил жертва?“ (Пак там, с. 161).

В баланса, представен на Ансел, Бодлер естествено изключва дълговете към майка си, които вече са надхвърлили 10 000 франка и до заминаването му за Белгия ще се удвоят. Майка му е била винаги последната резерва. Когато всички му отказват, той се обръща към нея, при това изоставяйки дипломатическия тон, който е бил принуден да спазва към другите: „Моля те, не ми пиши фрази като следните: *Наистина, Шарл, ти ме наскърбяваш и пр.* или пък: *Когато човек е порядъчен, той винаги има достатъчно пари, за да плати тези неща. . . Откажи ми откровено или ми прати пари*“ — настоява той безцеремонно. . . (Сог., I, p. 234).

Когато и щедростта на майка му не стига, остава му заложената къща. За да избегне угрозата на запора срещу протестирана полица, той е готов да заложи всичко: ценни вещи, произведения на изкуството от собствената си колекция, книги, дрехи и дори ръкописите си. В едно писмо до собственика на Constitutionnel, прочутия навремето д-р Верон, Бодлер моли за заем от 500 фр. срещу обещавани съчинения („една новела и десет-дванадесет фейлетона“), за да си върне заложените вещи (книги и ръкописи), без които не можел да работи. Изпаднал в най-мрачно отчаяние, поетът пише: „Аз съм заключен в непоносим порочен кръг: *да търся пари, за да печеля пари*“ (Сог., I, 204—205). На майка си обяснява случая: „Заложил съм всичките си книги, всичките си ръкописи, едните завършени, другите започнати, пълна папка с книжа, писма, рисунки, изобщо всичко, всичко ценно, което притежавам; документи. . . През това време един издател, богат и приятен издател, се бе захласнал по мен и искаше книга(преводите на Е.А.По—бела., Д.А.). Част от необходимите ми ръкописи бяха *там*(в заложената къща—бела., Д.А.).—Опитах се да започна отначало, купих си пак книги и се зарекох да не ти пиша. На 10 януари договорът ме задължаваше да предам книгата, взех парите и оставих в печатницата крайно неоформен ръкопис; след *набора* на първите страници видях, че той се пуждае от толкова значителни *поправки и преработки*, че бе за предпочитане да се *прекомпозира* отново. Цялата тази терминология ти е непозната; тя означава, че набраната от работниците част беше негодна по моя вина и че честта ме задължаваше да платя щетите“ (Пак там, 211—212).

Оплакванията и обясненията, разбира се, продължават, изглежда, умишлено примесени с професионална терминология, от която нещастната му майка разбира само едно: че трябва да му изпрати незабавно нови пари, защото положението е неудържимо. „Има моменти — отчаяно пише той, — когато ме обхваща желание да спя непрекъснато; но не мога вече да спя, защото винаги мисля“ (Пак там, с. 213).

В действителност Бодлер трудно би могъл и да мисли спокойно, освен за да измисля всевъзможни средства за избягване преследванията на кредиторите. Най-простият е да се крие: „Арондел беше тук — съобщава в едно писмо.—Той е вездесъщ. За щастие бях се скрил в тоалетната“ (Пак там, с. 285). Обаче не може да се стои безкрайно в тоалетната, пък и хитрият лихвар е усетил, че най-сигурният начин да спипа своя дължник е да го издебва сутрин рано, преди да е станал от леглото. Всъщност поетът току-що е легнал, защото по навик или по принуда е работил цяла нощ. „А, Вие още спите!“ — събужда го коравосърдечният Арондел с престорено любезен глас, овладял изкуството на психологическия терор. — „Това жестоко посещение — беснее Бодлер — винаги прекъсва съня ми в 8 часа“. . . Най-неприятното, унизителното при тези ситуации е, че той трябва да се плаши, да се извинява, да любезничи с въпросната пасмина, която във всяко отношение стои несравнимо по-долу от него: „Ужасно се страхувам да видя едно низше същество, от което съм зависим, да ми се мръщи“ (Сог., II, p. 239). Понякога решава да се заключи и никого да не пуска: „Има гълпа безделици и некадърници, които ми губят вре-

мето със своите посещения. Ще трябва да се заключи херметически“ (Сог., I, р. 285). Но как да се заключи, когато, за да работи, трябва да се е успокоил, а за да се успокои, са му нужни на всяка цена пари — за кредиторите, за вседневните нужди. Това пък означава уморително тичане по разни адреси и редакции: „Трябва да намирам средства — обяснява той — всеки ден, да успокоявам хората, да работя, да правя посещения и най-сетне да пласирам трудата си и да накарам да ми го изплатят веднага. Всичко това изисква голямо съсредоточаване и никакво разсейване“ (Сог., II, 216—217). Всъщност тъкмо за съсредоточаването върху ръкописите му остава най-малко време: „Какво да правя, когато съм претрупан с разпавии и грижи? Два или три часа, откъснати за работата, са много поради нескончаемите поръчки, посещения и пр.“ (Пак там, с. 318). На всичко отгоре майка му, сама изтезавана от неговите кредитори, е принудена да му пише остри писма, в които го упреква, че той все още не е в състояние да оправи живота си. Разгневен, Бодлер ѝ отговаря: „Как е възможно, когато получавам неочаквано подобни писма, да пиша спокойно стихове, статии върху живописиста, планове за драми или дори преводи?“. В друго писмо споделя: „Не съм сигурен, дали гневът ражда талант, но ако допуснем, че е така, тогава трябва да притежавам огромен; защото работата винаги между запори и кавги, между кавги и запори“ (Пак там, с. 346).

Едно много ефикасно и поради това често използвано средство да се осигури макар и временно спокойствие, е да сменя квартирите си, да се мести от хотел на хотел. „Не давайте адреса ми на никого!“ — предупреждава майка си (Пак там, с. 147). Тази тактика на мимикрия поне за известно време го е избавяла от тормоза на кредиторите, но самият факт на смяната едва ли е помагал на работата му, изискваща пълно и продължително психологическо съсредоточаване. Освен това тежкото финансово положение насилва поета да наема в повечето случаи лоши и нехигиенични жилища, които по-скоро са му вдъхвали отвращение, нежелание да ги обитава, отколкото да го настройват продуктивно. Ето едно характерно оплакване в този дух (5 апр. 1855):

„Принуден съм очевидно да наемам временни жилища. От един месец насам трябваше да се местя шест пъти, живеейки във влага, спейки сред бълхи; писмата ми (най-важните) връщани; мъкнеш се от хотел в хотел. Поради невъзможност да работя в квартирата взех сериозно решение: живеях и работех в печатницата. Как съм продължавал книгата си, как не съм се разболял — не зная. Но не мога да карам така, още повече, че се налага да работя много упорито; невъзможно е да си представя нова поредица от преमेждия. И издателят, и аз много бързаме (. . .), а аз нямам жилище. Защо не мога да назова така една дупка с мебели, където книгите ми са *на земята*“ (Сог., р. 311).

Не само в печатницата — Бодлер е принуден понякога да работи просто където намери. „Тази принуда да живея навън — споделя в едно писмо — ме кара да губя време и да работя понякога в обществени читалища, дори в кафенета. . .“ (Пак там, с. 290). Съвсем не са редки случаите да спи по квартири на свои приятели. Едно писмо до Аселино е особено тъжно свидетелство за безизходните ситуации, в които е попадал:

„Позволих си да взема Вашия ключ. Мисля дори, че похитих леглото Ви — толкова бях изтощен.

Предизвестият Вашата портиерка, че утре сутринта ще донесат на мое име един пакет. Бихте ли довели приятелската си преданост до там, че сам веднага да занесете пакета в някаква *добра* заложна къща и да се опитате да получите 50 франка? Всеки случай — *максимума*. Моята свята мърша, хазайката, тъй ме измъчва, че снощи не се прибрах.“

Писмото не е подписано, защото, както сам заявява, Бодлер не желаел да остави документ за мизерията, до която е стигнал: „Скъпи мой, Вие пазите

всичко, а когато човек мисли за бъдещето, такива писма не се разписват..." (Пак там, с. 333).

Всъщност, за да не остави документи, трябвало е да не подписва едва ли не всичките си писма, цялата си кореспонденция. Защото следите на окаяно-то му положение личат навсякъде. Колко дълги зимни дни е мръзнил без гориво? Колко пъти е бил принуден да остава в леглото поради липса на подходящо облекло? „Случвало ми се е да прекарам три дни в кревата ту поради липса на бельо, ту поради липса на дърва“ (4 дек. 1847); „Моля те настойчиво да ми дадеш *каквато и да е сума*, за да не бъда принуден да пиша с премръзнали пръсти в леглото и да имам с какво да живея два-три дни“ (1 дек. 1853); друг път той, апологетът на дендизма, признава, че бил вече привикнал да ходи със скъсано облекло и обувки: "... Тъй свикнах с физическите си страдания, тъй добре умея да натъкмя две ризи под скъсания си костюм, през който духа вятърът, тъй сръчно да подложам сламени стелки или хартия в продупчените си обувки, че усещам почти само моралните мъки“ (26 дек. 1853). Най-много го терзае невъзможността да си купува книги — „лишаването от книги е нещо непоносимо“ (27 март 1852) — и завижда на богатия журналист и главен редактор Феликс Солар, че същият успял да си обзаведе голяма библиотека: „Казаха ми, че сте вложил много пари в купуване на книги. Колко сте щастлив! Точно десет години са изминали, откакто съм лишен от книги“ (18 януари 1855). В Брюксел немотията му стига дори дотам, че му липсват средства да плаща пощенските разноски за дребни пратки (30 ноември 1865); за храната да не говорим: „Обядвам с едно парче хляб и малко вино.“ (15 септ. 1863). Всъщност той сам изповядва, че поради засилването на болестта нямал вече никакъв апетит. . . Междувременно дълговете му непрекъснато се увеличават. Пет години след баланса, който бе нахвърлил на Ансел, задълженията му към кредиторите са се удвоили: „Ще умра, без да съм направил нещо от живота си. Дължах 20 000 франка; сега дължа 40 000. Ако имам нещастieto да живея дълго, дългът може отново да се удвои..." (21 авг. 1860).

КОМПРОМИСИТЕ

За да намери някакъв изход от мизерията, в която е изпаднал и да си осигури трайни финансови ресурси, Бодлер се решава на отчаяни и парадоксални с оглед на собствената му аристократична етика постъпки. Като апологет на дендизма той счита за абсолютно несъвместимо с преследвания от него идеал заемането на каквито и да било служби. Дори „специализацията“ в дадена професия му изглежда непоносима. Тя подчинява свободната човешка воля и безкористната любознателност на функционални, утилитарни задачи, превръщайки добродетелите на свободния дух в средства за материално възможване, сиреч, в типични буржоазни категории. „Полезният човек“ за Бодлер е същество, достойно за презрение. Духовно извисен е само „човекът на свободното време и на общото образование“. „Да бъдеш богат и да обичаш труда“ — това е мечтаното състояние. Едното — любовта към труда — той го притежава, но как би могъл свободно да го проявява без другото? За да постигне и него, богатството, принуден е понякога да изневерява на принципите си: дълги години например той ще се стреми (запазвайки пълна дискретност) да заеме службата. . . директор на субсидиран парижки театър. В едно писмо до майка си (3 юни 1863) поетът най-сетне разкрива същността на своя мечтан делови проект, който, както може да се предполага, в действителност се оказва суетен на надежда, ако не и чиста фикция:

... Ще се върна в Париж (от Онфлор — бел. а., Д. А.), само за да приключа една голяма сделка, за която от няколко години съм ти загатвал. Изпитвам такъв ужас от театъра, че предпочитам да ръководя пиесите, отколкото да ги създавам. Има в Париж един театър, *единственият, който не може да фалира*, и където за четири години човек е в състояние да спечели 400 000 франка. Държа на този театър. Ако г-н Фулд вследствие на политическите ходове се върне отново на министерския пост, както е вероятно, аз ще поема театъра, благодарение на приятелските ми връзки с Пелтие, Сент-Бъов, Мериме. Преди да напусна Париж, ще имам точна справка за разносните, приходите и времето, през което ще изтекат пълномощията на настоящия директор. Стремя се към това и ще го постигна. Годините текат, а аз искам да *забогатяя*. Това, което наричам *богатство*, ще бъде нещо много малко. Ти разбираш, че в случая въпреки всичките ми проекти за икономии ще трябва да си обзаведа къщичка в Париж, където няколко месеца от годината ще прекарваш при мен. Впрочем този театър има три месеца ваканция. Аз мисля, че директорът ще се опита да продължи правата си с две или три години; но като му броят 100 000 или 150 000 франка, ще го накарат да напусне. Ето една наистина огромна мечта; аз ще я преследвам грижливо, ще я превърна може би в реалност и дори имам претенцията посред административните главоболия да не изоставя култа към собствения си дух“ (Сог., II, 303—303).

От „директорските“ проекти на Бодлер естествено нищо не излиза.

Още по-утопична и направо абсурдна при съответните обстоятелства се оказва друга негова фикс-идея: *кандидатурата му за член на Френската академия*. И тук той изтъква като най-съществен мотив желанието да спечели пари: „Единственото нещо, което ме интересува — признава на майка си, — е оскъдното парично възнаграждение, свързано с функцията и чиято точна цифра дори не зная. Защото ти добре разбираш, че лично за себе си аз не изпитвам нужда да бъда одобрен от *всички тези стари глупци* (служи си с епитета, който дори някои от тях употребяват, за да характеризират другите)“ (Пак там, с. 202). И в това дръзко начинание обаче надеждите на Бодлер скоро рухват, защото бързо става ясно, че му липсва най-важното качество, за да успее: не гениалност, не дори талант, а *официално признание* на таланта.

Трябва да кажем веднага: акциите, които Бодлер предприема, за да забогатее, неизбежно са завършвали с провал, защото този идеалист, тъй удивително надарен за духовни полети и ужасно непохватен в преследването на житейски цели, изискващи прагматичен ум и конформистка гъвкавост, нито е можел да съобрази своите проекти с обективните обстоятелства, нито да намери най-подходящите средства за тяхното осъществяване. Поетът е изразил това мъчително противоречие в прочутото си стихотворение *Албатросът*. Понякога, за да се забавляват, моряците улавят тези „волни птици на морските простори“ и ги карат да се движат по палубата; тук, върху дъсчената плоскост на куверта, „царят на лазура“ веднага се преобразява в непохватно, жалко създание, тронаво размахващо „като весла“ белите си крила. „Колко е несръчен и малодушен този крилат пътешественик! Красив всред просторите, колко е смешен и грозен тук!“

Le Poète est semblable au prince des nuées
Qui hante la tempête et se rit de l'archer;
Exilé sur le sol au milieu des huées,
Ses ailes, de géant l'empêchent de marcher.

(Поетът е подобен на принца на облаците който живее сред бурите и се присмива на стрелеца; заточен на земята, сред крясците на тъпата, неговите гигантски криле му пречат да върви.)

Това сравнение (между поета и албатроса) и контрастът (между способността да „лети“ и пълната му негодност да „върви“) не са просто любими, широко използвани навремето романтични образи — те са дълбоко и драматично преживяно състояние, лична участ: това е самият Бодлер. Надарен, както сам вдъхновено пее в *Подем*, да се носи леко в поетичните сфери — „над блата, над долини, планини, гори, облаци, морета; отвъд слънцето, отвъд ефира...“, — тук, на земята, той се оказва трагично безпомощен. И всичките му опити да се приспособи, да се пригоди към суровите условия на обществената действителност, за да успее да си уреди едно спокойно, охолно съществуване, претърпяват пълен крах. Тези условия изискват борческа воля и делови качества: предприемчивост, съобразителност, хитрост, пресметливост, настоячивост, склонност към конформизъм и готовност за компромиси, а Бодлер е в най-дълбоката си същност антипод на всичко това. И когато, принуден от обстоятелствата, се опита да ги култивира у себе си, или по-точно, да им подражава, той изпада в жалкото положение на албатроса който се мъчи да върви по палубата, размахвайки смешно крилата си. И както тромавата птица предизвиква присмех у скупящите моряци, така и житейските акции на Бодлер, неговите делови проекти будят най-често само недоумение у трезвомислещите. За да разберем тяхната несъстоятелност, достатъчно е да си ги представим осъществени. Бодлер — директор на театър! — Представяте ли си го седнал зад бюрото, разписващ документи и сметки, предвиждащ, планиращ, контролиращ всеки ход на тази многосъставна, многопосочна и толкова капризна машина! — Бодлер, този денди на парижките булеварди и кафенета, мрачният автор на *Цветя на злото*, осъдена от държавната прокуратура стихосбирка, заклеямена от критиката и официалните инстанции като „неморална“ — представяте ли си го него под купола на Френската академия, всред ония важни, накичени като пауни „стари глупци“ — „безсмъртните“, на които днес никой не помни имената!

Авантюрата му в Белгия, двугодишното доброволно изгнаничество в тази страна, е също така едно голямо недоразумение. Какво е търсел там? Какво е очаквал? — Без съмнение една от движещите пружини е стремежът му да се освободи от своите кредитори, и най-важното — да спечели пари: от сказки, от статии за *L'Indépendance belge*, и главно — истинската цел на неговата акция — от публикуването на три тома литературна и художествена критика. Няколко месеца преди заминаването си за Брюксел той пише на майка си (31 авг. 1863): „... От много месеци насам всичките ми проекти, дори най-добре обоснованите, рухват един върху друг; не съм в състояние да ти предложа 1000 франка, нито дори 500, а дори и по-малко. Това сигурно ще има край, но кога?“.

При такова окаяно положение Белгия му изглежда като последна възможност за някаква, може би по-поносима перспектива: ще изнесе серия от сказки в Брюксел пред кръжока на изкуствата — тамошната артистична организация. Според предварителната уговорка сказките ще му бъдат заплащени по 200 франка едната. А понеже е сигурен, че ще има голям публичен успех, той ще ги повтори в по-големите градове на страната: Анверс, Ганд, Лиеж, Намюр, Брюж и др. Такава изгодна операция наистина не се изпуска! Трябва да заміне час по-скоро, това ще го обнови, ще го излекува ще му даде нови сили за работа! Три дни преди да напусне Франция пише на Артур Стевенс (21 апр. 1864): „Аз съм болен и телом, и духом. Имам нужда да сменя мястото. Искam да работя в Брюксел като демон“ (Пак там, 355—356).

Уви, отново илюзии — от самото начало събитията протичат от злеazole. Първата му лекция — върху живота и творчеството на Дьолакроа — е крайно слабо посетена: злокобно предзнаменование! Изпращайки един пуб-

личен отзив на майка си, той ѝ съобщава: „Тук говорят, че това било грамаден успех. Между нас казано обаче всичко върви много зле. Аз пристигнах твърде късно. Тук са големи скъперници, безкрайно бавни във всичко, огромна маса от празни мозъци; за да се изразя докрай: тези хора са ло-глупави и от французите. Няма кредити; никакви кредити; което може би е голямо щастие за мен.

„Ще държа нова сказка следваща сряда. Казват, че зимните фондове на кръжока били изчерпани, но тъй като истинската цел на моето пътуване е да спечеля издателя Лакроа, за да му продам три тома ръкописи, приех хонорар от 50 франка на сказка (вместо 200 или 100). За беда, Лакроа е в Париж. (. . .).“

„Накарах да пишат на кръжоците в Анверс, Брюж, Лиеж и Ганд, за да ги предизвестят за моя престой тук. Отговорите още не са пристигнали (. . .) В провинцията сказките ще ми бъдат платени по 80 и 100 франка.“

„Моите цели са: да спечеля пари (колкото е възможно повече) от сказки и да преговарям за грите тома с издателството Лакроа.“

„И после: преди всичко да завърша започнатите съчинения (*Парижки спли, Съвременниците*)“ (Пак там, 362—363).

Това са все още надежди след първата сказка. Втората, за Теофил Готие, ги попарва напълно: из първите два-три реда на огромната зала са се присели двайсетина предварително отегчени слушатели, част от които се измъкват още в началото на беседата, за да останат накрая цифром и словом трима души — може би портиерите на сградата или ръководството на кръжока. . . След още няколко дни третата сказка — върху „Изкуственият рай“ — преждевременно слага облекчителен край на тъжната история: дават му, и то чрез портиера, всичко 100 франка, при очаквани първоначално 1000, а после твърдо уговорени 500!

Бодлер е смазан, но намира сили, както от дете е правел, за да не наскърбява родителите си да представя нещата по-благоприятно: оплаквайки се на Ансел и на майка си все пак твърди, че е изнесъл не три, а пет сказки, и то преминали при „безподобен успех“:

До Ансел (27 май 1864): „След пет сказки (голям успех) пожелах да *уредим сметките*. Вместо 500 франка дадох ми 100 с извинително писмо, в което обясняват, че тъй като фондът им бил изчерпан, плащат две сказки по 50 франка, а що се отнася за останалите три, понеже били изнесени след определения за публични четения сезон, обявяват ги за благотворителен акт от моя страна. *Какъв народ! Какво общество! Нямах писан договор*. Имах устен договор за 100 франка на сказка. Желаях да направя дарение от 100 франка за бедните. *Какви ужасни хора!*“ (Пак там, с. 369).

И до майка си (11 юни 1864): „Сказките (последната се състоя на 23), макар и ужасно дълги, двойно на онова, което обикновено се прави (два часа вместо един), имаха такъв голям успех, че тук не си спомнят да са виждали нещо подобно. — В началото се преструвах на великодушен; когато заговориха за условията, им казах: „*Уреждайте го, както искате; не умея да обсъждам подобни въпроси.*“ Смутолевиха, че ще ми дадат 100 фр. Обещаха, че ще пишат на кръжоците в Лиеж, Ганд, Анверс и Брюж. Обаче толкова закъсняха, че сезонът мина. На 24-и един портиер от кръжока дойде при мен със 100 франка (вместо 500) плюс едно писмо, което, схващайки буквално моето привидно презрение към парите, ми съобщаваше, че в края на сезона касовите приходи били изчерпани, че те ще запазят добър спомен за мен и че ще бъдат обезщетени догодина. Така — светски люде, адвокати, артисти, магистри, хора, привидно доста издигнати, извършват безусловна кражба върху един чужденец, който им се е отдал. Какво да правя! *Нямам писан договор!* Тук нечест-

ността не позори никого — тя означава умение (. . .). А аз имам ужасна нужда от пари“ (Пак там, с. 377).

Междувременно какво става с опитите на Бодлер да сключи договор с белгийското издателство Лакроа-Вербокхофен? Не ще и дума — и те пропадат. Шест пъти поетът най-любезно кани Лакроа да посети някоя от неговите сказки с надежда да го спечели. Издателят дори не благоволява да му отговори. . . А тъкмо сега, когато поради напредналата болест има толкова голяма нужда от пари, му липсва издател. Честният, смелият, доблестният Маласи от края на 1862 година е фалирал, съден и емигрирал преди него в Белгия, се мъчи да оправи положението си. В Париж Бодлер преговаря с Мишел Леви да му продаде правата си върху преводите на Едгар Алан По. Финансовата безизходница, в която е изпаднал поетът, го прави лесна плячка. В писмо до майка си той споделя (31 авг. 1863):

„Видях, че ще попадна в ръцете на ужасни мошеници и, премисляйки всичко, предпочитам да бъда грабен от Леви, отколкото от другите. *Надявам се*, че той не ще пропусне толкова лесен повод да *експлоатира* молта беднота“ (Пак там, с. 317).

Сделката е сключена за 2000 франка. Пет тома блестящи преводи — днес гордост на френското преводаческо изкуство — за 2000 франка! След време Бодлер ще се упреква за лекомислието си (11 февр. 1865):

„Колко съжалявам за смешното преотстъпване на моите права върху преводите ми за 2000 франка в брой, от които не можах да похарча за себе си дори един сантим. Тези пет тома ми носеха приблизителна рента от 400 до 600 франка годишно въпреки оскъдния размер на процентите. Ето към какви глупости ме тласкат кредиторите“ (Пак там, с. 457).

Проблемът за рентата винаги ще го занимава. И той, който е толкова немощен в сметките и тъй безизходно объркал финансовото си положение, ще се отдава на колкото приятни, толкова и тъжни размисли относно евентуалното богатство, което би натрупал от своите съчинения. В едно писмо дори се опитва да разясни този тънък проблем на нещастната си майка (22 дек. 1865):

„Думата *рента* беше употребена, за да те учуди, нали? Тя не е абсолютно точна и все пак това, което имам предвид, прилича много на рента. Съществуват книги с кратковременна слава; има и други, които винаги се продават. Моите преводи на По, чиито права отстъпих за 2000 франка преди две години, ми носеха годишно 500 или 600 франка. Ако от девет години насам се бях занимавал грижливо с *Цветя на злото*, те щяха да бъдат преиздадени *поне* девет пъти ако не и повече и всеки път бих получавал полагаемото ми се. Между моите съчинения, които Льомер се е засел да публикува, смятам, че има три, които могат да се надяват ако не на вечна продажба, то поне на много тиражи: това са *Цветя на злото*, *Парижки сплин* и *Изкуственият рай*. Критичните съчинения се продават бавно и се преиздават рядко. Сега ти разбираш добре, че когато даден писател е господар на своята *собственост* и когато разполага с известен брой леснопродаваеми съчинения, той притежава нещо като рента. За да проумееш това, предположи, че законите позволяват да се прехвърля безкрайно литературната собственост и че наследниците на Расин са придобили след смъртта му правата за публикуването на неговите трагедии, представяш ли си какви огромни суми биха получили, дори ако допуснем, че процентите са крайно малки? Да бъдеш собственик на съчиненията си (ако някой от тях са годни за продължителна продажба) означава да бъдеш почти богат“ (Пак там, с. 552).

Всичко това е наистина така, и то не само на теория: сметките на Бодлер са напълно точни и с оглед на бъдещето необикновено прозорливи. Корек-

ции ще бъдат нанесени само в размера на предвижданото: то ще се окаже далеч по-скромно от онова, което ще се случи. Произведенията на Бодлер (не само трите, посочени от него) ще влязат в златния фонд „вечни книги“ на човечеството. Те ще се преиздават непрекъснато в огромни тиражи, при това не само на френски — на всички езици, включително есперанто. Те ще носят несметни чисти печалби, само че не на своя автор, не и на майка му, а на издателските къщи, откупили приживе на безценица правата за тяхното публикуване. Неговите кредитори, лихварите, след толкова уморително тичане подире му, ще бъдат най-сетне напълно удовлетворени. Всичко ще им бъде изплатено до сантим с лихвите, но не от него, а от книгите. Такова щастие не му е било съдено да доживее. Това ще стане след смъртта му. А когато обяснява на майка си смисъла на думата „рента“ и евентуалната перспектива да забогатее от труда си, той е бил вече наясно: действителността, в която живее, състоянието, в което се намира, не предлагат никакви реални възможности в това отношение: неизлечимо болен е, късно е да се надява, че ще дочака славата. Един ден след цитираното по-горе писмо той пише на майка си (23 дек. 1865):

„Познавам своите пороци, познавам своите заблуждения, своите подлостии тъй добре, както и ти; ще преувелича на драго сърце грешките си и въпреки това поддържам, че Париж никога не е бил справедлив към мен, че никога не са ми платили в почит и в пари *онова, което ми дължат*. И най-доброто доказателство, че съществува нещо като несрета, надвиснала над мен, е, че самата ми майка при много обстоятелства се обръща срещу ми. — След три месеца и половина ще навърша четиридесет и пет години. Много късно е да съумея да си създам дори малко състояние, особено след моя неприятен и непопулярен талант. Може би е много късно да смогна дори да изплатя дълговете си и да се надявам на една свободна и почтена старост“ (Пак там, 593).

Ето това са „отчайващите житейски затруднения“, за които Бодлер споменава и които влизали в непримиримо противоречие с величието на неговите литературни проекти! Той се бичува жестоко, обвинява се в „малодушие“, „безволие“, „мързел“, в пълна неспособност да осъществява замислите си, във вечно отлагане на неотложното и нарича това „перверзност“, коварни внушения на „сатанински сили“, загнездили се дълбоко в него. Но кой ще повярва на такива обяснения? Кой би се осмелил сега да ги потвърди? Човек дори се пита: Как поетът е могъл да работи при подобни обстоятелства? Как е успявал изобщо да се концентрира, за да създаде своите великолепни произведения — поезия и критика?

„... Работя винаги между запори и кавги, между кавги и запори!“, „Кавкът отвратителен начин на работа — винаги между много тревоги! На всеки ред прекъсвам, мислейки за тази ужасна съдба...“ При такава душевна състояниие, при такъв „начин на работа“ той разбира, че няма сили да осъществява широко замислени съчинения, големи по обхват творби с епически разгъващи се фабули, с многопластови завръзки и сложни персонажи, каквито на младини е мечтал и за които е трудно да се каже дали изобщо е притежавал необходимите качества. Сякаш е обречен да се изчерпва в откъслечни литературни изяви по вестници и списания, в сонети, в кратки стихотворения, в есета, в бележки... Сякаш талантът му е пригоден само да създава „фрагменти“.

Осъзнал с болка това, в едно писмо до Пуле-Маласи си позволява да вземе сериозно решение — от ония, многобройните, които никога няма да изпълни, — решението „да изоставя завинаги системата на фрагментарност във вест-

ЛИТЕРАТУРНИТЕ АНКЕТИ — ПОСТИЖЕНИЯ, ТИПОЛОГИЯ, ВЪЗМОЖНОСТИ

МАГДАЛЕНА ШИШКОВА

Опитаме ли се да дадем отговор на въпроса — какво определя интереса на съвременния читател към различни видове анкети, публикувани срещи, беседи, разговори, навярно ще кажем: комплекс от причини, между които — жаждата за истинност, за приобщаване към автентично-достоверното познание, необходимостта да се научи правдата, индивидуално-човешка, социално-психологическа, гражданско-политическа за станалите и ставащите пред очите ни събития, за личности с ярко персонално и социално присъствие. Тази жажда и тази необходимост са закономерни в света на съвременния човек, живеещ сред парадокси и абсурди, и може би тъкмо затова преизпълнен с респект (мълчаливо или гласно признат) към логиката на фактите, към документално засвидетелствуваните или изповядани истини, към доминацията на „точните“ науки и рационалното начало в духовната и обществената практика.

Не е изключено в този интерес да се съдържа и своеобразна реакция на днешното читателско съзнание спрямо някои явления в заобикалящата го художествена действителност. Все още възпитано в духа на традиционния класически тип художествено мислене, вярно на „фактите на самия живот“, на плавната сюжетно-фабулна каузалност и плътна детерминираност на изображението, днешното читателско съзнание невинаги може и невинаги иска да привикне с повишената условност, метафорично-символна обремененост и семантична поливалентност, с композиционно-структурните „предизвикателства“ на съвременната проза и поезия. При цялата си толерантност към новите художествени трансформации то съхранява и доверието си към „разума и волята“ на реалното, събитийно човешко битие, изпитва нужда от „опорни точки“ в документа, в хронологията и житейската аргументация; познава магнетизма на съпреживяването, на доверителната интонация, на уникалния човешки факт; не отрича емпиризма, стига да не е безкрил и самоцелен, стига да отвежда към самопознание и анализ.

Без да бъде комплексно обяснен, интересът към анкетния жанр в наши дни е безспорен и симптоматичен за еволюцията на читателския вкус, изисквания, нрави. В него се съдържат съществени податки за проучване социологията и психологията на съвременната читателска култура, за разкриване механизмите на нейното изграждане. В контекста на този общ интерес нарастващата популярност на днешните специализирани литературни анкети сред широк кръг читатели, литератори, социолози на културата, изследователи на литературно-историческия процес естествено насочва към аналитична равностепеност, към осмисляне на натрупания анкеторски опит и особености на триединството анкетирани—анкетор—читател.